

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه پیام نور استان تهران
پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

بررسی مبانی اداره فضولی اموال

استاد راهنما:

جناب دکتر مومنی

استاد مشاور:

جناب دکتر جمشیدی

تهیه و تنظیم:

سید محسن ابطحي

مهر ۱۳۸۹

تقدیم به :

پدر و مادر عزیزم

و همسر مهربانم

و برادر عزیزم که در طول تحقیق همراه
من بوده است.

سپاسگزارى

بدینوسیله از زحمات دلسوزانه اساتید محترم راهنما و مشاور جناب آقای دکتر مومنی و جناب آقای دکتر غلام جمشیدی که در نگارش این پایان نامه این حقیر را یاری رسانیده و با راهنماییهای دلسوزانه خود تجربیات گرانبهائی خود را در اختیار حقیر قرار دادند و با سعه صدر معایب این پایان نامه را به حقیر گوشزد نمودند نهایت تشکر و قدردانی را نموده و از حسن خلق این عزیزان سپاسگزاری نموده و حسن سلوک و رفتار آنان را سرلوحه اعمال و رفتار خود خواهم ساخت.

در پایان طول عمر باسعادت، سلامتی و شادکامی این اساتید محترم را از درگاه ایزد منان خواستارم.

سیدمحسن ابطحي

چکیده

اداره فضولي اموال در جائي واقع مي شود که شخصي بدون اجازه مالک يا قائم مقام او، به اداره مال غائب يا محجور و امثال آنها بپردازد.

علي رغم اینکه در برخورد نخستين با عنوان اداره فضولي اموال، اداره وکیل، وصي و قيم به ذهن متبادر مي شود اين عنوان تنها موردی را شامل مي شود که اداره کننده، مالک يا شخص داراي سمت قرار دادي يا قانوني قبل از شروع اعمال اداره نباشد.

اگر چه در کتابهاي فقهی عنوان مستقلي به نام اداره فضولي اموال دیده نمی شود لکن نباید پنداشت که حقوق اسلام نسبت به مفهوم اداره فضولي بيگانه بوده و فقيهان درباه آثار آن بي اعتنا مانده اند. مثالي فراواني در متون فقهی دیده می شود که مصداق روشن اداره فضولي اموال هستند و از روی همین مصاديق می توان به مباني و احکام آن پی برد.

مباني اداره فضولي اموال در حقوق اسلام را می توان در قواعدی همچون قاعده احسان، امور حسبيه، قاعده الضرورات تبیح المحظورات همچنین لقطه یافت.

از دیدگاه اسلام مبناي تاسيس چنین نهادي حمايت از نیکوکارانی است که به هنگام ضرورت به قصد احسان به کمک دیگران می شتابند. فلذا اداره کننده فضولي اموال علاوه بر اینکه مستحق مخارج مفید و ضروري اداره می باشد می تواند اجرت المثل اعمال مادي را که شخصاً براي اداره انجام داده و عرفاً داراي اجرت بوده است مطالبه کند. با اصلاح ماده ۳۰۶ قانون مدني می توان نهاد اداره فضولي اموال را احیاء نمود.

کلید واژه:

- ۱- اداره
- ۲- فضولي
- ۳- اموال
- ۴- ماده ۳۰۶ قانون مدني
- ۵- مال غير.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
.....	مقدمه.....
.....
۱.....
.....
۱- مبانی فقهی و حقوقی اداره فضوی اموال.....	۷.....
.....
۱-۱- تعریف اداره فضوی اموال.....	۸.....
.....
۱-۲- مبانی فقهی اداره فضوی اموال.....	۱۲.....
.....
۱-۲-۱- القطه و اداره فضوی اموال.....	۱۵.....
.....
۱-۱-۲-۱- لقطه.....	۱۵.....
.....
۱-۲-۱-۲-۱- احكام حیوان لقطه.....	۱۶.....
.....
۱-۲-۱-۳- دیدگاه امام خمینی درباره لقطه حیوان.....	۱۸.....
.....
۱-۲-۱-۳- لقطه غیر حیوان.....	۱۹.....
.....

اموال	فضولي	اداره	۱-۲-۲-۲ رابطه
.....	بحسبه
	۲۳
تعريف			۱-۲-۲-۱
.....	حسبه
.....
			۲۳
فقهی	در اصطلاح		۱-۲-۲-۲-۲ حسبه
.....	و حقوقي
	۲۶
نزد فقهای	و امور حسبيه		۱-۲-۲-۳ حسبه
.....	شیعه
		۲۶
اموال	و اداره		۱-۲-۲-۴ نظارت
.....	ایتام
	۲۸
فقها			۱-۲-۲-۵ نظارت
.....	برایتام
	۳۰
اموال	و اداره		۱-۲-۲-۶ نظارت
.....	جانین
	۳۱
برکودکان	فقیه		۱-۲-۲-۷ نظارت
.....	و دیوانگان
		۳۴
اموال	و اداره		۱-۲-۲-۸ نظارت
.....	غائبین
	۳۵
فقیه	و نظارت		۱-۲-۲-۹ ولایت
.....	بر غائبین
	۳۸
اموال	بر اداره		۱-۲-۲-۱۰ نظارت
.....	موقوفه
	۳۹

۱-۲-۲-۱۱۱ اداره امور حسبه در صورت نبودن فقیه	۴۰
۳-۲-۱ قاعده احسان و اداره فصولی	۵۰
۱-۳-۲-۱ قاعده احسان	۵۰
۱-۲-۳-۲ گرفتن	۵۶
۳-۳-۲-۱ بررسی تاثیر قاعده احسان درباره اثبات ضمان	۵۶
۴-۳-۲-۱ تطبیق ادله قاعده احسان بر اثبات ضمان	۵۷
۴-۲-۱ قاعده احترام و اداره فصولی	۵۹
۵-۲-۱ قاعده لاضرر و اداره فصولی	۶۱
۶-۲-۱ قاعده تسلیط و اداره فصولی	۶۴
۷-۲-۱ قاعده الضرورات تبیح	۶۶
۳-۱ مبانی حقوقی اداره فصولی	۶۹
۱-۳-۱ عمل حقوقی	

..... ٧٠.....
-١-٣-١
..... عقد ١
..... ٧٢.....
-١-٣-١
..... ٢ ايقاع ٢
..... ٧٥.....
..... ٢-٣-١ واقعه
..... حقوقي
..... ٧٦.....
..... ١-٢-٣-١ شبه
..... عقد
..... ٧٦.....
..... ١-٢-٣-٢ استفاده
بدون
..... جهت
..... ٧٧.....
..... ٣-٣-١ اداره فضولي اموال نهاد حقوقي
..... ويژه
..... ٧٨.....
..... ٢-شرايط تحقق و آثار اداره فضولي اموال
..... ٨١.....
..... ٢-١-شرايط تحقق اداره فضولي اموال
..... ٨٢.....
..... ٢-١-١ ادخال
..... فضولي
..... ٨٢.

.....	۲-۱-۲
.....	۲ قصد احسان
.....
.....	۸۴
.....	۲-۱-۳ مکلف نبودن مدیر نسبت به اداره اموال
.....	غیر
.....	۸۶
.....	۲-۱-۴ ضرورت اداره اموال غیر
.....
.....	۸۷
.....	۲-۱-۵ ناتوانی مالک از اداره اموال
.....	خرد
.....	۹۱
.....	۲-۲ آثار اداره
.....	فضولی
.....
.....	۹۴
.....	۲-۲-۱ الزامات
.....	در برابر مدیر
.....
.....	۹۴
.....	۲-۲-۱-۱ الزام به پرداخت هزینه های ضروری
.....	اداره
.....
.....	۹۵
.....	۲-۲-۱-۲ الزام به پرداخت اجره المثل اعمال
.....	اداره
.....
.....	۱۰۱
.....	۲-۲-۱-۳ جبران خسارت وارده به
.....	مدیر
.....
.....	۱۰۳
.....	۲-۲-۲ الزامات
.....	مدیر در برابر مالک
.....
.....	۱۰۴
.....	۲-۲-۱-۱ ارائه حساب زمان
.....	تصدی
.....
.....	۱۰۵

مقدمه

اداره فضولي اموال در باب مستقلي از فقه بحث نشده است. بلکه در ذیل مباحث و موضوعاتي از ابواب فقه به طور غير مستقيم به آن پرداخته شده است.

مثالهاي فراواني در متون فقهي دیده مي شود که مصداق روشن اداره فضولي اموال هستند و از روي همین مصاديق مي توان به مباني و احکام آنها پي برد.

عده اي از حقوقدانان ايراني^۱ تأسيس حقوقي مندرج در ماده ۳۰۶ قانون مدني را اداره فضولي اموال ناميده و در آثار خود به تبیین ماهيت و بيان شرايط و آثار اين نهاد پرداخته اند. ماده ۳۰۶ قانون مدني مقرر مي دارد: «اگرکسي اموال غائب يا محجور و امثال آنها را بدون اجازه مالک يا کسي که حق اجازه دارد، اداره کند، بايد حساب زمان تصدي خود را بدهد. در صورتي که تحصيل اجازه در موقع مقدور بوده يا تأخير در دخالت موجب ضرر نبوده است، حق مطالبه مخارج نخواهد داشت، ولي اگر عدم دخالت يا تأخير در دخالت موجب ضرر صاحب مال باشد، دخالت کننده مستحق اخذ مخارجي خواهد بود که براي اداره کردن لازم بوده است.»

با وجود اينکه مشروعيت اين نهاد قانوني در حقوق اسلام پذيرفته شده و مصاديق آن در کلام فقيهان آمده است، نبي توان گفت نويسندگان قانون مدني آن را مستقيماً از حقوق اسلام اقتباس کرده اند. هرچند مي توان ادعا کرد در محدود کردن نهاد مذکور، پيروي از حقوق اسلامي مد نظر نويسندگان قانون مدني ايران بوده است.

اداره فضولي اموال در حقوق ايران با توجه به امور غائبان و محجوران و ديگر کساني که از اداره امور خود ناتوانند و همچنين ويژگي ايرانيان در کمک بر همين نوع و غير خواهي و عدم بي تفاوتی در برخورد با نياز ديگران اين زمينه وجود دارد که بتوان موضوع اداره فضولي اموال را به عنوان يك نهاد حقوقي زنده و فعال مطرح کرد. شرايطي

^۱ کاتوزيان، ناصر، الزامهاي خارج از قرارداد، ۱۳۷۹، ص ۱۵۷

نظیر وقوع انقلاب اسلامی و رها شدن بسیاری اموال از سوی صاحبان آنها، و پس از آن، وقوع جنگ تحمیلی هشت ساله، موضوعات و مصادیق فراوانی از اداره مال غیر را بوجود آورده که متأسفانه بعلت ابهامات موجود در اطراف ماده ۳۰۶ قانون مدنی و متروک ماندن این ماده قانونی و عدم استناد محاکم به آن، تا آنجا که در مجموعه های آراء دادگاهها بررسی شده است، حکم و رویه قضائی در این خصوص شکل نگرفته است.

اداره فضولی زمانی مصداق پیدا می کند که شخص مکلف به اداره مال دیگری نیست، مع هذا بدون کسب اجازه از مالک یا نماینده او (یا کسی که قانوناً یا بر حسب قرارداد به او تفویض شده) در مواقعی ضروری به منظور اداره مال غیر و به قصد منظور کردن به حساب او اعمال مفیدی انجام دهد. کسی که بدون اجازه اقدام به اداره مال غیر کرده را مدیر و صاحب مال را مالک نامند.

اساس نهاد حقوقی اداره فضولی اموال بر این اندیشه استوار است که عدالت اقتضا می کند، شخصی که اموال دیگری را به سود او اداره نموده است، هزینه هایی را که در این مسیر متحمل شده است دریافت دارد.^۱ اداره فضولی اموال ماهیتی مستقل است و نمی توان برای توجیه ماهیت آن از سایر تأسیسات حقوقی از جمله وکالت شبه عقد و یا ایقاع کمک گرفت.

از دیدگاه اسلام، مبنای تأسیس چنین نهادی حمایت از نیکوکارانی است که به هنگام ضرورت و به قصد احسان به کمک دیگران می شتابند.

همانگونه که هیچکس نباید مال دیگری را به باطل بخورد و به هزینه او ثروتمند شود، کسی که در اندیشه غیرخواهی و احسان به دیگران است، نباید از این راه زیان ببیند. در واقع جامعه برای تشویق چنین نیکوکارانی که به ندای وجدان پاسخ گفته اند و معنی تعاون اجتماعی را دریافته اند، نوعی ولایت به آنان می دهد تا در پناه آن از تضرر ناروا مصون بمانند، تا جایی که می توان گفت این

^۱حیاتی، علی عباس، مقاله اداره فضولی مال غیر، ۱۳۸۰، ص ۱۸۰

نهاد حقوقی نمونه بارز اثر حسن نیت در روابط حقوقی، نمونه ای که غاصب را به امین و طلبکار تبدیل می کند.^۱

سؤالات

با مطالعه کتب فقهی و حقوقی ملاحظه شد که فقها و حقوقدانان به طور جزئی و محدود به بیان این نهاد و مبانی آن پرداخته اند. در آراء محاکم نیز سابقه ای از استناد قضات به ماده مذکور به دست نیامد. و با توجه به اینکه قانونگذار تنهادر ماده ۳۰۶ قانون مدنی به بیان مقررات این نهاد پرداخته است سوالات و ابهامات بسیاری در اطراف آن مطرح می باشد. بنابراین مسأله این نوشتار بررسی اداره فضولی اموال به لحاظ مفهوم، مبانی، ماهیت، جایگاه فقهی و احکام و آثار آن بوده است. البته در خلال مباحث، سوالات متعددی مطرح می شود که پاسخگویی و ارائه راه حل واحد به آنها ضمن کمک به تبیین موضوع، خود می تواند آثار کاربردی مطلوبی داشته و در اصلاحات قوانین و آثار محاکم تأثیراتی به جای گذارد. ذیلاً به برخی از آنها اشاره می شود:

۱. ماهیت نهاد اداره فضولی اموال چیست؟
۲. مبانی فقهی اداره فضولی اموال چیست؟ و آیا فقها اجازه می دهند که شخصی بدون داشتن سمتی اقدام به تصرف در اموال دیگران نماید و آن را اداره نماید؟
۳. شرایط لازم برای تحقق این نهاد چیست؟
۴. در اداره فضولی اموال هر يك از مدير و مالك چه تعهدهایی نسبت به یکدیگر دارند؟

اینها سؤالات متعددی است که به همراه مسائل دیگر باید در ضمن تحقیق، پاسخ مناسبی برای آنها یافت. لزوم پاسخ به این سؤالات، اهمیت بحث درباره موضوع اداره فضولی اموال را به خوبی آشکار می سازد. به نظر می رسد با توجه به موارد و مقررات قانونی و اصول کلی حقوقی و

^۲ قمی، میرزا ابوالقاسم بن حسن، جامع الشتات، ص ۱۵۰

همچنین مبانی اداره فضولی اموال در اسلام، پاسخ سؤالات تحقیق به گونه ای باشد که به گسترش و احیاء این نهاد بیانجامد یا لااقل بتوان نسبت به بسیاری از این موارد اظهار نظر کرد.

فرضیات

۱- اداره فضولی اموال بعنوان یک واقعه حقوقی در شرع مقدس اسلام مجاز شمرده شده است.

۲- مبانی اداره فضولی اموال در حقوق اسلام رami توان در قواعدی همچون قاعده احسان، امورحسبیه، قاعده الضرورات تبیح المحظورات، لقطه، و... یافت.

۳- اداره کننده فضولی اموال علاوه بر اینکه مستحق مخارج مفید و ضروری اداره می باشد می تواند اجره المثل اعمال مادی را که شخصاً برای اداره انجام داده و عرفاً دارای اجرت است مطالبه کند.

۴- دخالت فضولی و قصد احسان از جمله شرایط مهم برای تحقق اداره فضولی اموال است.

۵- ارائه حساب زمان تصدی ورد اموال اداره شده به مالک آن از جمله وظایف مدیر در برابر مالک است.

۶- در صورت عدم تعدی و تفریط، مسئولیتی متوجه مدیر نیست.

۷- مدیر پس از شروع به اعمال اداره، نمی تواند به دخواه آن را رها سازد.

پیشینه تحقیق

در کتابهای فقهی عنوان مستقلى به نام اداره فضولى اموال دیده نمى شود ولکن مثالهای فراوانى در متون فقهى دیده مى شود که مصداق اداره فضولى اموال مى باشد.

این نهاد در فقه و حقوق ایران توسعه نیافته و زوایای آن به خوبی روشن نشده است. در میان نوشته های فقهی و حقوقی موضوع اداره فضولى اموال به صورت مستقل و مبسوط بررسی نشده است.

شارحان قانون مدنى و برخى از نویسندگان در بحث الزامات بدون قرارداد و شرح ماده ۳۰۶، کم و بیش در بیان اداره فضولى اموال کوشیده اند اما کمتر به مطالعه آن در حقوق اسلام پرداخته اند لذا بحث درباره مبانی این نهاد بخصوص در فقه اسلامى بسیار محدود باقى مانده است.

روش تحقیق

برای انجام یک تحقیق جامع و گسترده که در بردارنده تمامی جوانب موضوع و پاسخ دهنده به کلیه سوالات موجود باشد، مراجعه به متون فقهی و حقوقی و مطالعه آنها اجتناب ناپذیر است. در این پایان نامه سعی شده است با ارائه یک تحقیق تحلیلی و استدلالی، احکام و مبانی مربوط به اداره فضولی اموال از منابع حقوق اسلامی استخراج و با احکام موجود در قانون مدنی تطبیق گردد.

اطلاعات لازم برای نگارش پایان نامه از کتب مختلف در حقوق اسلام و حقوق ایران جمع آوری و طبقه بندی شده است. اطلاعات موجود به زبانهای فارسی و عربی بوده و در بهره برداری از منابع استفاده از مأخذ دسته اول و به نحو مستقیم مد نظر بوده است تا از نقل قولهای احیاناً غیر صحیح و ناقص اجتناب گردد.

مطالب پایان نامه در دو فصل، فصل اول مبانی فقهی و حقوقی اداره فضولی اموال شامل تعریف، مبانی فقهی و حقوقی این نهاد و فصل دوم تحت عنوان شرایط تحقق و آثار اداره فضولی اموال ارائه شده است. مباحث فرعی در قالب بخش وزیر بخش همگی به همراه تقسیم بندی اصلی با نظام شماره گذاری مشخص شده است عدد ها از سمت راست نمایانگر فصل، بخش و زیر بخش هستند.

در نهایت باید گفت نتایج این تحقیق که با صرف وقت بسیار و مراجعه به کتابخانه ها و منابع مختلف تدوین و نگارش یافته است، می تواند مورد استفاده دانشجویان، وکلاء و دادگستری ها و سایر علاقمندان قرار گیرد.

فصل اول

مبانی فقهی و حقوقی اداره فضولی اموال

۱- مبانی فقهی و حقوقی اداره فضولی اموال

در بررسی یک تأسیس حقوقی، قبل از هر چیز لازم است، مباحثی به عنوان کلیات مطرح گردد، و طی آن موضوع مورد نظر بگونه ای معرفی گردد که ابهامی در اطراف آن

باقی نماند. از آنجائیکه ماده ۳۰۶ قانون مدنی تنها ماده قانونی است که به بیان نهاد حقوقی اداره فضولی اموال پرداخته است، از جهات مختلف دارای ابهام و نقصان می باشد، گویا امکان تبیین ماهیت و کلیه شرائط اداره فضولی اموال، طی يك ماده قانونی وجود نداشته است. این امر اقتضا می کند تا در معرفی این نهاد حقوقی تأمل و دقت بیشتری به خرج دهیم. در این فصل با رجوع و با تکیه بر اصول کلی حقوقی و مبانی این موضوع در حقوق اسلام سعی می شود بررسی دقیقی در اطراف ماهیت و مبانی اداره فضولی اموال صورت گیرد.

۱-۱ تعریف اداره فضولی اموال

اداره به کسر همزه اسم مصدر از ادار که به معنی اداره و دستگاه اداری می باشد.^۱ و نیز به معنی دیوان حکم می باشد. یعنی بارگاه (قسمتی از وزارتخانه).^۲ و به معنای چرخاندن، گردانیدن، دور دادن، روبراه کرده و نیز محلی که در آنجا کارهای دولتی انجام می شود.

در رابطه با موضوع مورد نظر (اداره فضولی اموال) مفهوم گردانیدن و چرخاندن مورد نظر می باشد.

در اصطلاح فقهی فضول کسی است که بدون اذن شرعی در حق غیر تصرف می کند. فقها در هنگام بر شمردن شروط متعاقبین متذکر می شوند که طرفین عقد باید هر دو مالک یا مأذون از سوی مالک یا شارع باشند.^۳ و هر عقده را غیر از اینها منعقد سازد، عقد فضولی می نامند. فضولی از کلمه فضول گرفته شده است، و جمع کلمه فضل است مانند فلوس که جمع فلس است.

در مکاسب شیخ انصاری دو تعریف برای کلمه فضولی ذکر گردیده است:

۱ فرهنگ لاروس، ص ۹۳

۲ لغت نامه دهخدا، ص ۱۵۴۳

۱ انصاری، مرتضی، المكاسب، ۱۳۶۸، ص ۱۲۴

الف-تعريف شهيد «هوالكامل غيرالمالك للتصرف» يعني كسي كه از نظر شريعت كامل به شماررفته , واجد شرايط بلوغ , عقل , رشادت و... بوده اما داراي حق نمي باشد.

ب-تعريف برخي از علماي اهل سنت «العاقده بلا اذن من يحتاج الي اذنه» يعني كسي كه بدون كسب اجازه ازفردي كه اذن او ضروري است اقدام به اجراي عقد نمايد.^۱

در ترمينولوژي حقوق^۲ درتعريف فضول آن طور آمده است: «كسي كه درعقد, مال غير راموضوع معامله قراردهد, بدون اينكه تعهدي داشته باشد.»

اداره فضولي اموال كه در اصطلاح قوانين كشورهاي اسلامي از آن به فضولي يا فضاله تعبير شده , از اقسام تعهداتي است كه خارج از قرارداد بوجود مي آيد. گاهي شخص بدون اينكه تعهدي داشته باشد, عملي را به حساب ديگري انجام مي دهد و در نتيجه اين عمل, شخص مقابل مستفيض مي گردد. بدين گونه بي آنكه عقد وكالتي در ميان باشد, شخص كاري براي ديگري انجام داده و يكي از ثمره كار او بهره مند گرديده است. شخص اول مانند وكيل بايد حساب اقداماتي را كه انجام داده بدهد و شخص دوم مانند موكل بايد مخارجي را كه به حساب وي پرداخت شده است مسترد كند.^۳ ماده ۳۰۶ قانون مدني ايران نيز با ذكر عبارت بدون اجازه مالك, اين معنا را افاده مي كند. لذا براي تحقق اداره فضولي اموال بايد اولاً هيچگونه رابطه قراردادي سابق بر اعمال اداره وجود نداشته باشد و شخص به موجب آن قرارداد ملزم و متعهد به انجام آن اعمال نباشد. ثانياً قانون نيز چنين تكليفي بر مدير بار نكرده باشد.

^۲ همان منبع، ص ۱۲۴

^۳ جعفري لنگرودي، محمد جعفر، ترمينولوژي حقوق، ۱۳۷۶، ص ۵۰۳

^۴ محمضاني، صبحي، النظريات العامه للموجبات والعقود، ۱۳۵۸، ص ۳۵۳